

Received: 28.04.2023
Accepted: 28.10.2023

Received in revised form: 09.10.2023
Available online: 15.11.2023

Original Research

Citation: Arslan, S. (2023). Someone Else's Home: Consciousness of Mother Tongue in Migration and Exile Literature. *Turkophone*, 10(2), 176-185. <https://dx.doi.org/10.55246/turkophone.1288971>

SOMEONE ELSE'S HOME: CONSCIOUSNESS OF MOTHER TONGUE IN MIGRATION AND EXILE LITERATURE¹

Sevda ARSLAN*

ABSTRACT

Identity, a multi-layered concept, is shaped according to the tools a person uses to define themselves. Mother tongue is one of the dominant elements within these tools. In times and places where the dominance of the mother tongue is lost due to reasons such as forced or voluntary migration, exile, captivity, occupation, the consciousness of the mother tongue operates in different ways. The bond an individual establishes with their mother tongue can manifest in behaviors such as acceptance, forgetting, denial, suppression, highlighting, sanctification, or belittlement, depending on these conditions. Depending on their consciousness of their mother tongue, the individual rejects their existing identity or chooses to create new identities while constructing a new identity according to these behavioral patterns in the abstract or concrete space where they do not feel they belong. Whatever the reason, the bond or disconnection established with language, an important element of identity and one of the tools of self-expression, is also reflected in literature. In this study, the reflections in literature of individuals who cannot speak their mother tongue for various reasons, the consciousness of the mother tongue in literary works, and the changing views on the approach to the mother tongue over the years will be discussed, examining the effect of social changes on the approach to the mother tongue.

Keywords: Migration, exile, mother tongue, identity, disadvantaged, Turkish.

1. INTRODUCTION

Identity, which falls within the conceptual field of many social sciences, consists of sub-components such as origin, tradition, language history, music, religion, and food culture. It can be described as a multi-branched tree that can be named sociologically, psychologically, historically, anthropologically, geographically, and ethnographically. In identity, how a person defines themselves and how they are defined by others are both determinative, requiring a mutual perception process. The mother tongue, one of the most important identifiers of human existence and the main theme of this study, is a structure supported by the individual's family and social institutions. Being forced or voluntarily

¹ This study was presented at the IV. International Congress of Bilingualism Studies and European Turks
* 0009-0005-6281-0855, Türkiye, bsevdaarslan@gmail.com

distanced from the life universe of the mother tongue can lead to the shaking, questioning, glorification, or hiding of identity. An individual who feels safe in their mother tongue can get lost in places where other languages dominate, the inability to speak their mother tongue can create disadvantaged identities, states or any authority can find the language of the minority; insufficient, unnecessary, inferior, harmful. Whether disadvantaged or not, individuals who cannot speak their mother tongue inevitably display different reflections of this deprivation over time. Identity definitions, which are constantly changing under the influence of sociological developments, do not only remain in individual areas. Literature, one of the most powerful ways of expressing oneself, has a feature that rises on the shoulders of language, shapes with it, and shapes it. Literature is a mirror of all kinds of sociological developments and this mirror is one-to-one in displaying the power or weakness of the mother tongue in identity creation.

1.1 Problem

How are individuals whose connection with their mother tongue has been damaged voluntarily or forcibly handled in literary works?

1.2 Purpose

To see the reflections in literary works of the consciousness of the mother tongue of individuals whose connection with their mother tongue has been damaged, depending on the position of the author, political pressure, sociological changes.

2. METHOD

The study will shed light on the cultural and identity issues of language by examining the perspective on language of novel and short story characters who cannot speak Turkish for various reasons, in the context of immigration, bilingualism, subalternity, forgetting, and remembering. For this purpose, the consciousness of the mother tongue in novels and stories selected from different periods, and the political, psychological, and social factors in the change of the mother tongue consciousness will be examined through the discourses of the characters.

2.1 Universe Sample

In this study, works written in Turkish Literature and describing external Turks have been determined as the universe. As a sample, novels and stories that describe exile, forced and voluntary migration, and Turks remaining in a minority situation have been selected.

2.2 Data Collection Tools

Text analysis method has been used as a data collection tool in the article.

3. FINDINGS

One of the fundamental affiliations of a person, the mother tongue, is a main element in identity formation and cultural attachment. The Turkish Language Association defines the mother tongue as "the language that the child acquires from his family and the community he lives in", and bases it on family and community foundations. The physical absence of family and society will naturally affect the preservation of language, the individual's feeling of being at home, and his identity and cultural attachment. Whether compulsory or voluntary, many communities have geographically relocated and

remained within the dominion of other countries throughout world history. In the historical process evolving from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, large communities whose mother tongue is Turkish have dispersed to other geographies for various reasons and have come under other dominions. Of course, these historical processes find their reflections in literature. In different periods of Turkish literature, internal and external migrations, forced migrations, and exiles are narrated parallel to political and social events. Among the works that deal with these processes, many of the works that describe being "abroad" deal with the difficulties of adapting to the place they were sent to, the confusion experienced, and the feeling of being rootless. Another common point of the works is their attention to human existence with language. Novel and story characters need their own language to show existence because language shapes them. In some works, situations of moving away from the mother tongue, being aware of this or not, are discussed. In novels, even if the novel characters are proficient in foreign languages, they tend to use their mother tongues when expressing themselves. Even if the characters know the foreign language they are exposed to, they tend to use their mother tongues in the most crucial situations. Yedigey, in the novel *Gün Olur Asra Bedel*, does not want to speak Russian with the Lieutenant who is Kazakh like him and knows Kazakh. According to him, what he will tell can only be understood in Kazakh. Yedigey's desire to speak in his mother tongue with the Kazakh Lieutenant can be based on this. He can only explain the importance of Ana-Beyit, Kazangap, and tradition in Kazakh. However, the Lieutenant is a soldier who has become *mankurt*.

"Who are these strangers? Who are the complainants that want to see me? Is it you?" he asked Yedigey.

Yedigey immediately replied:

"We are, we are your black eyes. We have remained standing by Ana-Beyit. However it may be, help us, black eyes..."

As Yedigey spoke, he leaned forward so his medals would show, but this had no effect on Tansıkbayev. Before he could finish his words, Tansıkbayev coughed, cleared his throat in an official manner, and with a cold voice and frowning, said to Yedigey:

"Foreign comrade," he said, "please speak to me in Russian, I am on duty right now."

Yedigey was baffled by this attitude and stammered:

"Ah, sorry... uh... sorry, yes... my mistake..." The Lieutenant has drifted away from the consciousness of his mother tongue and has adopted the language of authority. His attitude will be a devastation for Yedigey, who is in search of his essence. The importance of Kazakh traditions, rituals, and respect can only be understood through Kazakh itself. Does an existence that denies its own language claim itself? Faced with this question, the Lieutenant's existence diminishes in Yedigey's eyes. "What was all this for? What was it going to achieve? This little man who did not want to speak his mother tongue or was afraid to speak it, this little lieutenant named Tansıkbayev, what would he know or understand why Karanar was adorned? He felt like laughing and crying at Kazangap's drunken son-in-law. Even though he was a drunkard, the poor man who did not drink a drop yesterday, who was shaking all the way on the trailer, sitting at the head of the deceased's coffin, now got off the trailer and came to them, thinking they would be allowed to go to the cemetery. Yedigey also wanted to laugh and cry when he looked at the red-haired dog Yolbars. What was he doing in this funeral procession? Why was he now patiently waiting for them to set off? What good would it do him, what was he hoping for?" (Aytmatov, 2013, p.398). Throughout the novel, even the son-in-law, who is characterized as ungrateful and a drunkard, gains consciousness against *mankurt*ness in an unexpected way.

Interestingly, he expresses his anger in his mother tongue with the sentence "Saga col da yetpeydi! Saga cer de yetpeydi! Urdum sendeydin avzın" (Aytmatov, 2013, p.401). There is no foreign language to express his outcry; fundamental human emotions can only be expressed in this way.

The text discusses the impact of oppressive regimes on individual identity and language, using examples from Turkish literature. It suggests that during periods of occupation, oppression, and intimidation, individuals are prevented from developing their own identities, and their awareness is suppressed. Oppressive regimes aim to eradicate the language of the nations they dominate, in an attempt to erase their consciousness. The text refers to the character of Teğmen in the novel "Gün Olur Asra Bedel" as an example of someone who is afraid to speak in their mother tongue. This character is a representation, and similar behaviors can be found in characters from other novels. Another example is the character Mehmet Ali from the novel "Çiçekler Büyür", which describes Turks under Bulgarian oppression. Mehmet Ali abandons all the values that define him, including his Turkish language, in his quest to become the best Bulgarian. The text also mentions an article by Birol İpek (2015), which emphasizes that language consciousness is shaped by individual interest and its preservation requires special effort. The character Mehmet Ali does not show this effort. He exists through his choices, which allows him to be himself. These choices shape a person's identity. Mehmet Ali chooses to detach himself from Turkish existence as a slave to the dominant power. This conscious choice is a sign of his acceptance of suppression, even to the point of denial. Existentialism suggests that a person's identity is not an object, so a person becomes integrated with their decisions. In contrast to Mehmet Ali, the female protagonist İlay in "Çiçekler Büyür" finds her existence in her language. She sees and protects her own nation in the Bulgarian nationalism imposed on her. Thus, two different behaviors emerge under the same conditions. The text quotes a poem that İlay learns from the Bulgarians, which makes her realize the importance of preserving her mother tongue. The novel by Işınsu, which focuses on the struggle of the Balkan Turks, aligns the consciousness of the author with that of İlay. According to this shared consciousness, the Turkish consciousness in the Balkans is deliberately corrupted and forgotten to end the existence of Balkan Turks. İlay, however, stands against this aim with her identity and language consciousness.

The provided text is a discussion on language imperialism, a phenomenon where a dominant language is imposed on a minority group, often leading to the erosion of the minority language. This is seen as a form of cultural assimilation and is often used as a political tool. The text provides examples from Turkish literature, where characters express their experiences of language imperialism, particularly from Russian influences.

The first excerpt is from a work by Işınsu (2015). The character describes their skill in mixing Turkish, Bulgarian, and Russian words in a sentence, a tactic used to make the public forget Turkish. The character notes that a radio station in Sofia, Bulgaria, addressing the Turkish population in Bulgaria, uses a mixed language, while the same station uses clean Turkish when broadcasting to Turkey. However, due to the distance, they cannot listen to these broadcasts.

The second and third excerpts are from Cengiz Dağcı's "Korkunç Yıllar" (Terrible Years). The character Sadık draws attention to the changing and disappearing Turkish language under Russian pressure. He mentions that in all Tatar schools and newspapers, Cyrillic letters are now used instead of Latin letters, supposedly because they fit the Tatar language better. Sadık sees this as a continuation of centuries-old oppression. The state deliberately hinders the mother tongue, and the people become a community whose homelands, alphabets, and finally languages are taken away. This is seen as a result of a policy to completely Russify the Turks to prevent them from coming together again. As a result,

the language, a strong element of identity, will disappear, and the individual will see themselves as a member of a new language/home.

The concept of language imperialism is a significant issue in many minority communities. It is often a result of political and cultural pressures and can lead to the loss of cultural identity and heritage. The use of language as a tool for cultural assimilation is a common theme in literature and social studies, highlighting the importance of language preservation in maintaining cultural diversity and identity.

When a few Azerbaijanis, a few Kyrgyz, and Tatars got together, someone would sneak in among us with a smile, asking what we were talking about, what we were discussing. They would make us speak only Russian under various pretexts. Sometimes, as if jokingly, they wanted to see how the letters from home were written" (Dağcı, 2015, p.43). A people who are not desired to think in their mother tongue are distanced from their natural speaking environment in one way or another. Those who are already spatially displaced also become displaced from their language home. Individuals act according to their language consciousness when they are forcibly or voluntarily distanced from the society they consider complete in their existence. The sense of belonging can diminish due to spatial effects. Ataoğlu Behramoğlu, in a panel discussion on Exile Literature, touches on the feeling of estrangement created in an individual by the experience of exile and its psychological reflections. This process also brings about a disconnection from one's roots and mother tongue (Andaç, 1996, p.382). A person who is always forced to think in a foreign language away from their language home inevitably drifts away from their roots. Of course, individual consciousness/unconsciousness plays a significant role in this disconnection. The Lieutenant and Mehmet Ali stand out with their individual unconsciousness. The disconnection mentioned by Behramoğlu is also the main theme in Emine Sevgi Özdamar's storybook "Annedili" (Mother Tongue). The story's character searches for her lost mother tongue, but she is so far from her existence that, according to her mother, not only her language but also her gaze, hair, and perception have changed."If only I knew when I lost my mother tongue. Once, my mother and I were talking in our mother tongue. My mother said to me, 'You know, you talk in such a way that you think you've explained everything perfectly, but suddenly you skip some words without saying them, then you continue to talk comfortably again, and I just skip along with you, then I take a comfortable breath.' Then she said, 'You've left half of your hair in Germany.' Now I can only remember the mother sentences she said in our mother tongue when I bring her voice to my mind; the sentences themselves sounded like a foreign language that I had learned well. I asked her why Istanbul was so dark, 'Istanbul's lights have always been like this, your eyes have gotten used to the German lights,' she said. I remember another Turkish mother, and I also remember what she told in our mother tongue (...) but I remember these sentences as if they were told in German" (Özdamar, 2013, pp.7-8). Although the story's character's mother tongue is Turkish, the language she thinks in has turned to German. Saka, in her article, states that Özdamar uses the vocabulary of Turkish in her works written in German, and although the written language is German, the thought language is Turkish (Saka, 2018, p.1883). It seems as if the hero of the story has recorded her memory in another language. She sees and forgets newspaper articles written in her mother tongue like a photograph. The Dom Cathedral, a canteen, a train restaurant, in front of a prison... The narrator's memories and the chaos they create emerge like disjointed films, and words belonging to the "mother tongue" come to life sporadically.

If only I knew the moment I lost my mother tongue. Once, I was passing in front of that prison in Stuttgart, there was a meadow there, only a bird was flying in front of the cells, a prisoner in a blue tracksuit was leaning against the window bars, he had a thin voice, he was speaking the same mother tongue, he said loudly to someone, 'Did you see, brother Yaşar?' The one I couldn't see also said, 'Yes,

I saw.'To see: Sehen. (...)I remember another word in my mother tongue, I heard it in a dream. I was in a wooden house in Istanbul, I saw a friend there, a communist, with a sullen face, I'm talking about someone who tells stories half-heartedly and superficially. The communist friend said, 'Everyone tells it that way.' I said, 'What should be done to tell it in depth?' He said, 'You need to have an accident.' 'To see and To have an accident' (Özdamar, 2013, p.10). Every word belonging to her mother tongue seems as if it's not hers, as if it's part of a dream or belongs to someone else, yet the story's character has not struggled to forget her language; she has merely been distanced from her language home. Saka notes that immigrant writers in Germany from three generations have acquired different cultural and language perceptions. Özdamar is among the third-generation writers. Her generation has created an intercultural wave with their literary works born into a foreign language (Saka, 2018). Unlike this protagonist who forgets her language without any pressure, there are characters in literary works who seek their existence in their language. In the novel "Gün Olur Asra Bedel," the narrator, when mentioning the Nayman Ana lament, says that those who are attached to their traditions know this lament by heart and still recite it today. The beginning lines of this lament, "Men, batası ölgen boz maya /Tulbın kelip iskegen" (Aytmatov, 2013, p.164), are given in Kazakh, true to the original story. These lines are the essence and home of a nation. This story, which reflects the essence Yedigey is searching for, is accordingly reflected in the language. Language transforms the path back to the root; those who lose their way lose their root. Abutalip, the enlightened character in the novel, reflects the importance of the mother tongue through his compilation work. According to him, the past lives in the protected memory of oral culture in the mother tongue, the political regime suppresses the mother tongue aiming to isolate them from their culture; it does not allow them to speak or write, but the language is preserved in the memory of the people, in oral culture. For Abutalip, the way to say we exist against the dominant power is to protect the oral products of the language.

The children will grow up in the Sarı-Özek steppe, and when they grow up, they should not say to themselves that they live in a terrible place with no value. That's why I'm recording our old songs one by one. If there wasn't a writer to record them, they would be forgotten over time and no one would remember them. In my opinion, these songs are documents that tell us about our past. (...) Each song is like a history in itself. They are so sincere, so lively that it feels like you see the people who sing the songs right in front of you, right next to you. You want to live like them, share their sorrows, love like them. You want to get to know them better. These generations continue to live with these songs, in these songs" (Aytmatov, 2013, p.192-193).

Abutalip also adds folk stories to his compilations. In the steppe where Yedigey is chasing Karanar, listening to the story of "Raymalı Aga's Plea to His Brother Adilhan" is a sign of the bond established with language. This narrative, also found in Abutalip's notebook, is criticized by the inspectors. The preservation of linguistic heritage is dangerous for the ruling power. According to Abutalip, the criticized story is the poetry of the Steppe Goethe. The story passed down from Kazangap is a deep source from which generations will learn lessons. Aytmatov works on his views on language preservation and the importance of folk memory in his work through Abutalip. Emine Sevgi Özdamar also follows a similar path and turns to oral culture. The story character "mother tongue" remembers the stories she listened to in the past and the proverbs her grandfather used without realizing it while searching. The language heritage she remembers was acquired with oral culture, but it has been pushed into the depths of the subconscious. There are interesting views on the approach to Turkish and the "root" in the works of Işınsu and Özdamar. Both authors criticize the Turkish language, which they call new Turkish, in the trend of simplification. According to Işınsu, the corruption of Turkish is the treacherous design of foreign powers, while Özdamar links this to the

language revolution in her work. At this point, it can be said that a political perspective dominates the authors' approach to language.

"The Turkish group is both speaking Turkish and they are asked to write in Turkish, of course with the new fashion Turkish. I'm having a little trouble. Are these people crazy, they invent new words every year. I now know why this is done... Among our lessons, there is a section called 'corrupting the language of the fascist country we are in.' 'Yes, theory and practice are carried out together.'" (İşinsu, 2015, p. 339).

In her story "Mother Tongue," Özdamar says, "My grandfather only knew the Arabic alphabet, and I only knew the Latin alphabet, so if my grandfather and I were mute and could only communicate with each other through writing, we wouldn't be able to tell any stories." She begins to take lessons from an Arab living in Germany to find the "grandfather's language" she is after. What the protagonist of the story understands from "grandfather's language" is the preservation of Arabic words that have been used in Turkish for a long time. The protagonist takes private lessons to connect with these words; she sees words like *leb*, *duçar*, *mazi*, *medyun*, *yetim*, *intizar*, *ihya*, *ikram*, *hasret* as a connection with her "mother tongue" for a while, but this situation is temporary; what she learns is still not her own language. This story can be said to look at Turkish and Turkishness with an orientalist eye. The teacher deviates into a mystical path with his view of material and spiritual love. However, the character of the story is not only in a linguistic search, in fact, the search for origin and identity directs him to language. Ibn Abdullah, who he encounters in this search, cannot offer him the root he is looking for. The character defines himself as a word collector, and the words he collects are fragmented and come from the depths of the subconscious. The author's sensitivity to Turkish contrasts with her stories being written in German, but this is natural when considering the processes of culturalization. The determination in the story of "Grandfather's Language" that "There is no childhood in words in a foreign language" is one of Özdamar's striking determinations about language. It once again highlights the importance of the family aspect in this definition of the mother tongue. For the story's character, thinking about identity becomes a more dominant thought as she distances herself from it. All the wrong paths she takes in this pursuit show the magnitude of the deprivation and the difficulty of the search. She has been far away from the natural environment of the language.

Ayfer Tunç's novel "Yeşil Peri Gecesi" does not directly address the issue of migration, but the protagonist's determination about language is interesting. The protagonist's mother has settled in Germany and has become alienated from her language in a short time.

"Catastrophe? What are you talking about, dad? Has mom forgotten Turkish? She forgot me, forgot you, and now she can't even say disaster instead of catastrophe? You're repeating it too: Catastrophe!" (Tunç, 2015, p.237).

The protagonist is surprised that language can be forgotten so easily because language is a fundamental affiliation. Atıol Behramoğlu says that language is natural and develops in social life. The disconnection from language is due to the loss of its natural speaking environment. Written language is not artificial; it is directly nourished by social life (Andaç, 1996, p.382). The characters of Özdamar and Tunç experience this deprivation. Their mother tongue is absent in their living spaces, and they cannot artificially sustain it. Even if not subjected to state-imposed restrictions, the inability of an immigrant to find someone to speak with in their environment can also create a sense of homelessness. In an interview with Feridun Andaç, Demir Özlü says:

"Not being able to speak your own language creates deep psychological problems. I think it was in 1984 or 85, I went to a psychologist; we had four or five sessions. The only thing he advised was for me to speak my own language. It creates deep distress, endurance, and entanglement in a person. I could speak my own language with some Turkish friends there, but not as much as here. The times I felt most comfortable were when I was immersed in reading Turkish" (Andaç, 1996, p.361).

On the other hand, Demir Özlü says that contrary to what was thought during his exile, he did not forget the language but gained language consciousness (Andaç, 1996, p.359). It is natural for those who are away from their mother tongue home to experience psychological problems, and these reflections are observed in fictional characters. In Refik Halit Karay's story "Eskici," Hasan experiences the trauma of "becoming mute" in his childhood. Hasan, whose mother has died, is sent to his aunt in Arabia, where he will be called Hassen. The significant spatial change brings a greater pain; not speaking. It will be his mother tongue that brings Hasan, who denies his existence, back to life.

For a while, he forgot where he was and who he was with, and in his distraction, he asked in his mother tongue:

—Don't the nails prick your mouth?

The junk dealer lifted his head from his work in surprise. He stared at Hasan's face for a long time:

—Are you a Turkish child?

—I came from Istanbul.

—I'm also from that side... from Izmit!..

The junk dealer had disheveled hair and beard, his chest was bare, his pants were patched at the knees, his teeth were missing, and his face was pale, as yellow as the whites of his eyes. Because he knew Turkish and came from the Istanbul side, Hasan was now paying close attention not only to his simple work but also to his face.

With a lisp due to toothlessness, he asked:

—Why did you fall into the middle of this hell?

(...) The main speaker was Hasan, Hasan who had been silent for six months... He was talking non-stop, without resting, without breathing, his cheeks pink with joy, his lips trembling, his fresh, crisp", crystal voice was talking endlessly. He was saying whatever came to his mind. The junk dealer, both working and occasionally saying: "Ha! Really? Is that so?" was encouraging him to speak; he was listening as if he was hearing a stream, a wind, a song of his homeland that he could no longer reach, he was listening both with pleasure and sorrow; he was listening, shaking with the thought of the past days, the places he lost (Karay, 1980, p.12).

The emotion that binds the characters in the story "Eskici" is a sense of rootlessness and alienation. The feeling of being a stranger brings them closer. This hell is not just the heat of Arabia, it is the deprivation of these two immigrants who have been torn from the paradise of their mother tongue. At the end of the story, Hasan cries for becoming Hassen again, thinking that he will not find another man to speak Turkish with. In the author's Istanbul story, a prostitute and an exile unite in their longing for Istanbul and language. Both are suffocating from not finding someone to talk to (Karay, 1980, p.73). Karay, who is also an exile, reflects the pain of not being able to use his language in his stories. From a positive perspective, it can be said that exile nourishes Karay. The Arab geography enriches Karay's

stories with all its colors, presents a brand new universe to the reader, and provides the best examples of the theme of language exile.

The attitude of Hasan in the story "Eskici" and Hidayet in Haldun Taner's story "Şeytan Tüyü" towards the compulsory language is the same. Hasan does not want to speak Arabic; Hidayet does not want to speak German. In the story "Şeytan Tüyü", Hidayet, who went to Germany to work, has not gotten used to either the Germans or the German language. He has a problem with adaptation. "Why should I learn their language," he says. "Let them learn my language," he says. He's cutting off the conversation. What's so hard about a German learning your language. Take your head in both hands and think for a moment. Why is the leaf worm green? To blend in with the leaf color, to avoid standing out, to avoid getting caught. Since you've come here, you're not going to snarl, you're going to try to fit in. Did the German invite you here with a wax-sealed invitation?" (Taner, 1994, pp.90-91). These two young men, who have been separated from their homes and roots, cling to their own languages/mothers with the consciousness of a stepchild. Hidayet's cousin does not feel the lack of language. According to him, Hidayet is forgetting his purpose. The feeling of worthlessness experienced by Hidayet is also related to the qualities attributed to him. Hidayet is more vibrant and effective in his essence and at home. His mother tongue makes him exist. Physical homelessness brings linguistic homelessness with it. His new position, which makes him fade, is what silences him. Their linguistic identities and the way they embrace them differ.

A part of the long-standing presence of Turkish workers in Germany is reflected in the Big Ren. Despite being invited to the parent meeting with a bilingual invitation, they are not eager to participate because the meeting is in German, even though translation is provided at the meeting. They are more eager to go to the mosque sermons because they are in Turkish. On the other hand, some of the students who have received language education are more comfortable than their parents. Yakup Çoştu states in his article that the first acculturation in the search for identity of immigrants affects the adaptation and acceptance processes, and that the dominant acceptance of such immigrants is Turkishness. The time spent in foreign countries and the intensity of communication affect this perception (Çoştu, 2016). One of the main characters of the novel, Adem, feels homeless both culturally and linguistically and misses the times he spent in Anatolia. He is resentful towards school life, German language, and Germans. He has not spent enough time to adapt to the new language and cultural universe. His father can express himself in German, but he gets a reaction from the school principal because he wants him to speak German slower. The novel is a process of cultural adaptation and maladaptation from beginning to end. The mother tongue is considered as a reflection of the bond established with identity throughout the novel.

4. RESULTS, DISCUSSION, AND SUGGESTIONS

The narrative in "Şeytan Tüyü" about Hidayet, in "Koca Ren" about Adem, in "Gün Olur Asra Bedel" about Yedigey, and in "Eskici" about Hasan, represents the experiences of individuals undergoing a new existential crisis linguistically and culturally. This new situation leads to psychological and sociological traumas. These wounds can give birth to new pain or hope at any moment. Immigrants or exiles try to exist by narrating these wounds in their own languages. Exiles or voluntary or forced migrants are forced to live within the boundaries set by others. This situation, which is perceived negatively from an external perspective, can be turned into a positive one, providing a resource for the writer and the reader. Restrictions, deficiencies, deprivations, compulsions, and destitution can lead to entirely new productions. Regardless of the cause, being "outside" forces the individual into a new

creation. A restricted writer responds in his language. The deficiency he feels either completes his mother tongue consciousness or completely severs his mother tongue connection. Traces of both tendencies can be seen in the novels and stories examined. Looking at the themes of the novels, it is seen that in novels such as "Gün Olur Asra Bedel", "Çiçekler Büyür", and "Korkunç Yıllar", which describe oppressive environments, the importance of preserving the mother tongue and the emergence of the mother tongue consciousness on a nationalist line. This structure changes in works such as "Annedili", "Eskici", "İstanbul", "Koca Ren", "Şeytan Tüyü", "Yeşil Peri Gecesi", where the distancing from the language due to the necessities of social life is narrated. In these works, the characters lose their mother tongues because they are separated from their natural environments, and although their awareness and search processes are different from each other, the common point is the search itself. Therefore, the mother tongue is the home of the characters in the story and novel, an element to be kept alive, and a tool for conveying real emotions. The place where all those who are "outside" feel they belong, the house where they exist is their mother tongue, and the mother tongue is an inseparable part of identity.

REFERENCES

- Andaç, F. (1996). *Exile Literature, Exiles of Literature*. Istanbul: Bağlam Publishing.
- Aytmatov, C. (2013). *A Day Lasts More Than a Hundred Years*. Istanbul: Ötüken.
- Baykurt, F. (2008). *Big Ren*. Istanbul: Literature.
- Çoştu, Y. (2016). Identity Search of Immigrants – The Case of European Turks. *Hittit University Social Sciences Institute Journal*, 9(2), 533-546.
- Dağcı, C. (2015). *Terrible Years*. Istanbul: Ötüken.
- Karay, R. H. (1980). *Stories of Exile and There is a World Underground*. Istanbul: İnkılâp and Aka Bookstores.
- Işunsu, E. (2015). *Flowers Grow*. Istanbul: Bilge Culture Art.
- İpek, B. (2015). Language Awareness in the Individual. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 33-44.
- Maalouf, A. (2000). *Deadly Identities*. Istanbul: YKY.
- Özdamar, E. S. (2013). *Mother Tongue*. (Trans: Fikret Doğan). Istanbul: İletişim Publications.
- Saka, N. (2018). A Conceptual Approach to Turkish Immigrant Literature in Germany. *Atatürk University Social Sciences Institute Journal*, 22(Special Issue), 1875-1888.
- Taner, H. (1994). *Morning in the Mansion*. Ankara: Bilgi Publishing House.
- Tunç, A. (2015). *Green Fairy Night*. Istanbul: Can Publications.

Geliş Tarihi: 28.04.2023
Kabul Tarihi: 28.10.2023

Düzeltilmiş Sürümün Ulaştığı Tarih: 09.10.2023
Çevrimiçi Yayın Tarihi: 15.11.2023

Citation: Arslan, S. (2023). Someone Else's Home: Consciousness of Mother Tongue in Migration and Exile Literature. *Turkophone*, 10(2), 176-185. <https://dx.doi.org/10.55246/turkophone.1288971>

BAŞKASININ EVİ: GÖÇ VE SÜRGÜN EDEBİYATINDA ANA DİLİ BİLİNCİ¹

Sevda ARSLAN*

ÖZET

Çok katmanlı bir kavram olan kimlik, insanın kendini tanımlama araçlarına göre biçimlenir. Ana dili de bu tanımlama araçları içerisindeki başat öğelerden biridir. Zorunlu ya da gönüllü göç, sürgün, esaret, işgal gibi nedenlerle ana dilin hâkimiyetini yitirdiği zaman ve mekânlarda ana dili bilinci farklı biçimlerde işler. Bireyin ana diliyle kurduğu bağ; bu koşullara bağlı olarak kabullenme, unutma, yadsıma, bastırma, belirginleşme, kutsallaştırma, aşağılama gibi davranışlarla ortaya konabilir. Birey ana dili bilincine göre kendini ait hissetmediği soyut ya da somut mekânda söz konusu davranış kalıplarına göre yeni bir kimlik inşa ederken var olan kimliğini reddeder ya da yeni kimlikler yaratmayı seçer. Sebep ne olursa olsun kimliğin önemli ögesi dille kurulan bağ ya da bağımsızlık insanın kendini ifade araçlarından biri olan edebiyata da yansır. Bu çalışmada ana dilini çeşitli sebeplerle konuşamayan bireylerin edebiyattaki yansımaları, edebî eserlerdeki ana dili bilinci, yıllar içerisinde ana diline yaklaşım konusunda değişen görüşler ele alınarak toplumsal değişimlerin ana diline yaklaşımdaki etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, sürgün, ana dili, kimlik, madun, Türkçe.

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerin pek çoğunun kavram alanına giren kimlik köken, gelenek, dil tarih, müzik, din yemek kültürü gibi alt bileşenlerden oluşan; sosyolojik, psikolojik, tarihsel, antropolojik, coğrafi, etnografik olarak isimlendirilebilen çok dallı bir ağaçtır. Kimlikte kişinin kendini nasıl tanımladığı kadar diğerleri tarafından nasıl tanımlandığı da belirleyicidir, karşılıklı bir algılama sürecini gerektirir. İnsan var oluşunun ve kimlik tanımlayıcılarının en önemlilerinden ve bu çalışmanın ana izleği olan ana dili, bireyin aile ve toplum kurumlarıyla desteklediği bir yapıdır. Zorunlu ya da gönüllü olarak ana dilinin yaşam evreninden uzaklaşmak; kimliğin sarsılmasına, sorgulanmasına, yüceltilmesine ya da gizlenmesine yol açabilir. Ana dilinde kendini güvenli limanda hisseden birey başka dillerin hâkim olduğu yerlerde kaybolabilir, ana dilini konuşamama sorunu madun kimlikler yaratabilir, devletlerin kendileri ya da herhangi bir muktedir, azınlığın dilini; yetersiz, gereksiz, aşağılık, zararlı bulabilir. Madun olsa da olmasa da ana dilini konuşamayan bireyler zamanla bu yoksunluğun farklı

¹ Bu çalışma 4. Uluslararası Avrupalı Türkçe ve İkidillilik Çalışmaları Kongresinde sunulmuştur.

* 0009-0005-6281-0855, Türkiye, bsevdaarslan@gmail.com

yansımalarını ister istemez sergilerler. Sosyolojik gelişmelerin etkisiyle sürekli değişen kimlik tanımlamaları yalnızca bireysel alanlarda kalmaz. İnsanın kendini ifade yollarından en güçlülerinden biri olan edebiyat, dilin omuzlarında yükselen, onunla biçimlenen ve onu biçimleyen bir özelliğe sahiptir. Edebiyat her türlü sosyolojik gelişmenin aynasıdır ve bu ayna kimlik yaratımında ana dilinin gücünü ya da güçsüzlüğünü sergilemekte birebirdir.

1.1 Problem

Gönüllü ya da zorunlu olarak ana diliyle bağı zedelenmiş bireyler edebî eserlerde nasıl ele alınır?

1.2 Amaç

Ana diliyle bağı zedelenen bireylerin ana dili bilincinin; yazarın konumuna, siyasi baskıya, sosyolojik değişimlere bağlılığının edebî eserlerdeki yansımalarını görmek.

2. YÖNTEM

Çalışma farklı nedenlerle Türkçe konuşamayan roman ve öykü karakterlerinin dile bakışını; göçmenlik, iki dillilik, madunluk, unutma ve hatırlama bağlamında inceleyerek dilin kültürel ve kimliksel sorunlarına ışık tutacaktır. Bu amaçla farklı dönemlerden seçilen roman ve öykülerde ana dil bilinci, ana dili bilincinin değişiminde siyasi, psikolojik ve sosyal etkenlerin ele alınışı karakterlerin söylemleri üzerinden irdelenecektir.

2.1 Evren Örneklem

Bu çalışmada Türk Edebiyatında yazılan ve dış Türkleri anlatan eserler evren olarak belirlenmiştir. Örneklem olarak ise sürgünlüğü, zorunlu ve gönüllü göçü ve azınlık durumunda kalan Türkleri anlatan roman ve öyküler seçilmiştir.

2.2 Veri Toplama Araçları

Makalede veri toplama aracı olarak metin incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

İnsanın temel aidiyetlerinden biri olan ana dili, kimlik oluşumunda ve kültürel bağlanmada ana unsurdur. Türk Dil Kurumu “Çocuğun ailesinden ve içinde yaşadığı topluluktan edindiği dil”¹ olarak tanımladığı ana dili, aile ve toplum temellerine dayandırır. Aile ve toplumun fiziksel yoksunluğu dilin korunumunu doğal olarak da bireyin evde olma hissini; kimlik ve kültürel bağlanımını etkileyecektir. İster zorunlu ister gönüllü olsun dünya tarihi boyunca pek çok topluluk coğrafi olarak yer değiştirip başka ülkelerin hâkimiyet alanı içinde kalır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne evrilen tarihsel süreçte de ana dili Türkçe olan büyük topluluklar farklı nedenlerle başka coğrafyalara dağılmış, başka hâkimiyetler altına girmiştir. Elbette bu tarihsel süreçlerin yansımaları edebiyatta da yer bulur. Türk edebiyatının farklı dönemlerinde siyasi ve sosyal olaylara paralel olarak iç-dış göçler, zorunlu göçler ve sürgünler anlatılır. Bu süreçleri ele alan eserler arasında “Dışta” olmayı anlatan eserlerin pek çoğu gidilen/gönderilen yere uyum zorluklarını, yaşanan bocalamayı, yersiz yurtsuz kalmayı işler. Eserlerin diğer ortak noktası dille insan varoluşuna dikkat çekmeleridir. Roman ve öykü

¹ <http://www.tdk.gov.tr>

kişileri varlık göstermek için kendi diline ihtiyaç duyar çünkü dil onları biçimlendirendir. Bazı yapıtlarda da ana dilinden uzaklaşma bunun farkında olma ya da olmama durumları işlenir.

Romanlarda roman karakterleri, yabancı dillere hâkim olsalar da kendilerini ifade ederken ana dillerini kullanma eğiliminde olurlar. Karakterler maruz kaldıkları yabancı dili biliyor olsalar da en can alıcı durumlarda ana dillerini kullanma eğiliminde olurlar. Yedigey, *Gün Olur Asra Bedel* romanında kendisi gibi Kazak olan ve Kazakçayı bilen Teğmen'le Rusça konuşmak istemez. Ona göre anlatacakları ancak Kazakça anlaşılır. Yedigey'in Kazak Teğmen'le ana diliyle konuşma isteği buna dayandırılabilir. Ana-Beyit'in, Kazangap'ın ve geleneğin önemini ancak Kazakça anlatabilir. Oysa Teğmen mankurtlaşmış bir askerdir.

“-Kim bu yabancılar? Benimle görüşmek isteyen şikâyetçiler kim? Siz misiniz? diye sordu Yedigey'e.

Yedigey hemen cevap verdi:

-Biz, bizgoy karagım. Ana-Beyit'ke cetpey turı kaldık. Kalay da bolsa yardımdeş karagım...

Yedigey böyle konuşurken madalyaları görünsün diye eğilmişti ama bunun Tansıkbayev üzerinde hiçbir etkisi olmadı. O daha sözünü bitirmeden resmî tavrını göstererek öksürüp boğazını temizledi ve soğuk bir sesle ve kaşlarını çatarak Yedigey'e:

-Yabancı yoldaş, dedi, benimle Rusça konuşun lütfen, şu anda görevimin başındayım.

Boranlı Yedigey bu tavır karşısında neye uğradığını şaşırıp kekeleye kekeleye:

-Haa, affedersin.. şey .. affedersin, öyle ya.. hata ettim..”(Aytmatov, 2013, s.396).

Teğmen ana dili bilincinden uzaklaşmış, otoritenin dilini benimsemiştir. Onun tavrı özünü arayan Yedigey için yıkım olacaktır. Kazak gelenek, ritüel ve saygısının anlaşılması için Kazakçanın kendisi gereklidir. Kendi dilini yok sayan varoluşunu sahiplenir mi, sorusuyla yüzleşen Yedigey'in gözünde Teğmen'in varlığı küçülür.

“Bütün bunlar niçindi? Neye yarayacaktı? Ana dilini konuşmak istemeyen ya da ana dilinde konuşmaya korkan bu küçük adam, Tansıkbayev adlı küçük teğmen, Karanar'ın niçin süslendiğini ne bilir ne anlardı? Kazangap'ın ayyaş damadına da gülmek ve ağlamak geliyordu içinden. Ayyaş olsa da, dün ağzına bir damla içki almayan, yol boyunca sarsıla sarsıla giden römorkta, merhumun tabutu başında oturan bu zavallı da şimdi römorktan inip yanlarına geliyor ve mezarlığa gitmelerine izin verileceğini sanıyordu. Yedigey, kızıl tüylü köpeği Yolbars'a bakınca da gülmek ve ağlamak istiyordu. Bu cenaze alayında ne işi vardı onun? Şimdi niye onların yola çıkmalarını sabırla bekliyordu? Bunun ona ne yararı olacaktı ne umuyordu?” (Aytmatov, 2013, s.398).

Roman boyunca hayırsız diye nitelenen sarhoş damat bile kendisinden beklenmeyecek biçimde mankurtlaşma karşısında bilinç kazanır. İlgi çekici olan ise öfkesini ana diliyle “Saga col da yetpeydi! Saga cer de yetpeydi! Urdum sendeydin avzın”(Aytmatov, 2013, s.401). cümlesiyle dile getirmesidir, onun feryadını dile getirecek yabancı bir dil yoktur, insanın temel duyguları ancak böyle ifade edilebilir.

İşgal, baskı ve sindirme dönemlerinde insan kendisine kişilik edinmekten alıkonulur, kişinin farkındalık kazanması engellenir. Baskıcı yönetimler, egemenlikleri altına aldıkları topraklarda dili yok ederek milletlerin bilincini ortadan kaldırmak ister. *Gün Olur Asra Bedel*'de Yedigey'in “ana dilinde konuşmaya korkan” olarak nitelediği Teğmen, aslında bir tiptedir ve başka romanlarda da benzer davranışlar sergileyen karakterler yer alır. Bulgar mezalimi altındaki Türkleri anlatan, *Çiçekler Büyür* romanının mankurtlaşan karakteri Mehmet Ali de onu var eden tüm değerlerden vazgeçtiği gibi

Türkçeden de vazgeçer. En iyi Bulgar olmak adına ana dilini öterler. Birol İpek de yazısında dil bilincinin bireysel ilgiyle biçimlendiğini, korunumunun özel bir çabaya dayalı olduğunu vurgular. (İpek, 2015) Mehmet Ali karakteri bu çabayı göstermez, birey olarak seçimleriyle vardır, bu sayede kendisi olabilir. Seçimler, insanın kişiliğini oluşturur. Mehmet Ali, egemen gücün kölesi olarak Türk varoluşundan sıyrılmayı seçmiştir, onun bu bilinçli seçimi tıpkı Teğmen gibi bastırılmanın kabullenmeye hatta yadsımaya dönmüş hâlinin göstergesidir.

Varoluşçuluk insanın kişiliğinin bir nesne olmadığını salık verir, bu nedenle kişi kararlarıyla bütünleşir. *Çiçekler Büyür*'ün kadın kahramanı İlay, Mehmet Ali'nin aksine varoluşunu dilinde bulur. Ona dayatılan Bulgar milliyetçiliğinde kendi milletini görür ve korur. Aynı durum ve koşullar altında iki farklı davranış biçimi ortaya çıkar.

“Bulgar! Kendi soyunu ve dilini öğren. Vatanımı sev, milletinin geçmişini öğrenmeye çalış. Bir zamanlar senin de çarların, patriklerin, azizlerin vardı.. Diğer milletler kendi tarihlerini biliyor ve öğreniyorlar. Onlar kendi tarihlerini pek sevdikleri için, kendi ana dillerinden yazıp okuyorlar. Ben öyle şaşkın Bulgarlar tanıdım ki, kendi soylarını bilmez ve tanımazlar. Ancak Rumca okuyup yazarlar ve kendilerine Bulgar denmesinden utanırlar. Acaba niçin? Ey akılsız sana Bulgar denmesinden niçin utanıyorsun, niçin Bulgar gibi düşünüp Bulgar gibi yaşamıyorsun?” (İşinsu, 2015, s.27).

İlay, Bulgarların ona ezberlettiği bu şiirden kendi ana dilini koruması gerektiğini anlar. İşinsu'nun romanı, Balkan Türklerinin varlık mücadelesini konu aldığı için yazar da İlay'ın bilinciyle kendi bilincini özdeş tutar. Bu özdeş bilince göre Balkan Türklüğünün sonlanması için Türkçe bilinçli olarak bozulur ve unutturulur. İlay ise bu amacın karşısında kimlik ve dil bilinciyle durur.

“Ha evet becerikliydim. Bir cümlede Türkçe, Bulgarca ve Rusça kelimeleri takıları ve ekleri birbirine karıştırarak, pekiyi kullanırım. Böyle konuşmak, halka Türkçeyi unutturabilmek için, son düşünülen tedbirlerin biri. Sofya'dan Bulgaristan'daki Türk halkına seslenen radyo hep böyle başı tavus, bedeni inek, ayakları keçi bir dil kullanır. Oysa yine aynı istasyondan Türkiye'ye yapılan yayında çok temiz Türkçe kullanıyorlarmış. Pekiyi anlamıyorum amma dalga uzunluğu mesafeleri yüzünden biz onu dinleyemiyoruz.”(İşinsu, 2015, s.123).

Dil emperyalizmi sayıca azınlığa düşmüş pek çok topluluğun maruz kaldığı bir durumdur. Türklere uygulanan dil emperyalizminin Rusya yanını ele alan romanlarda da benzer bir eleştiri söz konusudur. Cengiz Dağcı'nın *Korkunç Yıllar*'ında da Sadık karakteri Rus baskısı altında değiştirilen, yok olan Türk diline dikkat çeker. Dilin yok oluşu milletin yok oluşudur.

“Bütün Tatar mekteplerinde ve gazetelerde, Lâtin harfleri yerine Kızıl harfleri kullanılıyor artık. Tatar dilinde Rus harfleri Lâtin harflerinden daha iyi uyarmış. Ha! Ha! Ağlayacak yerde gülmek istiyorum. Yeni yazıları senin merak edeceğine eminim. Gözlerinden öperiz. Sağ ve selâmet olmanı yakın zamanda vatana dönmeni Tanrı'dan dileriz.” (Dağcı, 2015, s.47).

“Şu gazetelere bak. Senin dilin, benim dilim. Atalarımızın, dedelerimizin dili. Bir milletin varlığı, dili ve yurdu ile belli olur, öyle mi? Yüz elli yıldır eski, Çarlık İdaresi, bizi cennet yurdumuzdan sürdü, astı, kesti. Bugünkü kızıl Rus idaresi de, şuracıkta bir avuç Tatar'ın canlı dilini kesiyor”(Dağcı, 2015, s.50).

Sadık'a göre dile getirilen bu kısıtlama yüz yıllardır uygulanan mezalimin devamıdır. Devlet bilinçli olarak ana dili engeller; yurtları, alfabeleri ve en son olarak dilleri alınan bir topluluk hâline gelirler. Türklerin yeniden bir araya geleceği kaygısının, onları tamamen Ruslaştırma politikasının sonucudur bu. Böylelikle kimliğin güçlü bir ögesi olan dil yok olacak, birey kendini yeni bir dilin/evin üyesi olarak görecektir.

“Birkaç Azerbaycanlı, birkaç Kırgız, Tatar bir araya geldiğimiz zamanlar aramıza sokulur gülümseyerek ne konuştuğumuzu, neden bahsettiğimizi sorardı. Her türlü bahanelerle yalnız Rusça konuştururdu bizi. Bazan, gûya şaka niyetiyle, yurttan gelen mektuplarımızın nece yazıldığına bakmak isterdi”(Dağcı, 2015, s.43).

Ana diliyle düşünmesi istenmeyen bir halk şu ya da bu biçimde doğal konuşma ortamından uzaklaştırılır. Zaten mekânsal olarak yersiz yurtsuz kalanlar, dil evinden de edilir. Bireyler var oluşlarının tam olduğunu düşündükleri toplumundan zorunlu ya da gönüllü olarak uzak kaldıklarında dil bilinçlerine göre davranır. Aidiyet hissi mekânsal etkilerle azalabilmektedir. Ataol Behramoğlu, Sürgün Edebiyatı konulu açık oturumda sürgün yaşantısının bireyde yarattığı uzaklaşma hissine ve bunun psikolojik yansımalarına değinir. Bu süreç, köklerden ve ana dilinden kopmayı da beraberinde getirir (Andaç, 1996: 382). Ana dili evinden uzakta daima yabancı bir dille düşünmek zorunda kalan insan, ister istemez kökünden uzaklaşır. Elbette bu kopuşta bireysel bilincin/bilinçsizliğin payı yüksektir. Teğmen ve Mehmet Ali bireysel bilinçsizlikleriyle öne çıkar. Behramoğlu'nun dile getirdiği kopuş Emine Sevgi Özdamar'ın Annedili öykü kitabında da ana izlektir. Öykü kişisi, kaybettiği ana dilini arar ancak varoluşundan o kadar uzaktadır ki annesine göre yalnızca dili değil; bakışı, saçı, algısı değişmiştir.

“Annedilimi ne zaman kaybettiğimi bir bilebilsem. Bir keresinde annemle ben annedilimizde konuşuyorduk. Annem şöyle dedi bana: ‘Biliyor musun, öyle bir konuşuyorsun ki, her şeyi tastamam anlattım sanıyorsun, oysa birdenbire bazı sözleri söylemeden atluyorsun, sonra gene rahat rahat anlatıyorsun, ben de hoop seninle birlikte atlıyorum, sonra rahat bir nefes alıyorum.’ Sonra da şöyle dedi: ‘Saçlarının yarısını Almanya'da bırakmışsın.’ Onun annedilinde söylediği annecümlelerini şimdi ancak sesini gözümün önüne getirdiğimde anımsayabiliyorum, cümlelerin kendisi iyi öğrendiğim yabancı bir dil gibi geliyordu kulağıma. İstanbul neden böyle karanlık diye sordum ona, ‘İstanbul'un ışıkları hep böyleydi, senin gözlerin Alman ışıklarına alışmış,’dedi. Bir Türk annesini daha hatırlıyorum, onun annedilimizde anlattıklarını da.(...) ama ben bu cümleleri bile sanki Almanca anlatılmış gibi hatırlıyorum” (Özdamar, 2013, s.7-8).

Öykü kişinin ana dili Türkçe olmasına rağmen düşündüğü dil Almancaya dönmüştür. Saka ise makalesinde, Özdamar'ın Almanca yazdığı eserlerde Türkçenin söz varlığını kullandığını, yazılan dilin Almanca olmasına rağmen düşünülen dilin Türkçe olduğunu belirtir (Saka, 2018, s.1883). Öykünün kahramanı hafızası başka dilde kaydetmiş gibidir. Ana diliyle yazılmış gazete haberlerini bir fotoğraf gibi görür ve unuttur. Dom kilisesi, bir kantin, bir tren lokantası, bir hapisane önü... Anlatıcının anıları ve onların yarattığı kargaşa kopuk filmler şeklinde ortaya çıkar, “annedili”ne ait sözcükler de kopuk kopuk canlanır.

“Annedilimi hangi anda kaybettiğimi bir bilebilsem. Bir seferinde Stuttgart'taki şu hapishanenin önünden geçiyordum, bir çayır vardı orada, hücrelerin önünde sadece bir kuş uçuyordu, mavi bir eşofman giymiş bir mahpus pencere parmaklığına yaslanmıştı, ince bir sesi vardı, aynı annediliyle konuşuyordu, yüksek sesle birine, ‘Yaşar kardeş gördün mü?’ dedi. Göremediğim diğeri de, ‘Evet, gördüm,’ dedi.

Görmek: Sehen. (...)

Annedilimde başka bir sözü hatırlıyorum, bir rüyada duymuştum. İstanbul'da bir ahşap evdeydim, orada bir arkadaşı gördüm, bir komünist, suratı asık, hikâyeleri yarım ağızla yüzeysel anlatan birinden bahsediyordum ona. Komünist arkadaş, ‘Herkes öyle anlatıyor,’ dedi. Ben de, ‘Derinliğine anlatmak için ne yapmalı?’ dedim. ‘Kaza geçirmek lazım,’ dedi.

Görmek ve Kaza geçirmek”(Özdamar, 2013, s.10).

Ana diline ait her sözcük sanki onun değilmiş, bir rüyanın bölümleriymiş ya da başkasına aitmiş gibi hatırlanır oysa öykü kişisi dilini unutmak konusunda zorlanmamış yalnızca dil evinden uzaklaşmıştır. Saka, Almanya’daki göçmen yazarların üç kuşağının farklı kültürlenme ve dil algısı edindiğini belirtir. Özdamar da üçüncü kuşak yazarlar arasındadır. Onun kuşağı yabancı dilin içine doğmuş edebî eserleriyle kültürlerarası bir dalga yaratmıştır (Saka, 2018). Herhangi bir baskı altında kalmamasına rağmen dilini unutan bu kahramanın aksine varlığını dilinde arayan kahramanlar da vardır edebî eselerde. *Gün Olur Asra Bedel* romanında anlatıcı, Nayman Ana ağzından söz ederken geleneklerine bağlı olanlar bu ağıdı ezbere bilir ve bugün de söylerler, der. Bu ağıdın başlangıç sözleri olan “Men, batası ölgen boz maya /Tulbın kelip iskegen” (Aytmatov, 2013, s.164). dizeleri hikâyenin aslına uygun olarak Kazakça verilir. Bu dizeler bir ulusun öz varlığı ve yuvasıdır. Yedigey’in aradığı özü yansıtan bu hikâye, ona uygun olarak dile yansır. Dil, köke dönüştür o yolu kaybeden kökünü kaybeder. Romanın aydın karakteri Abutalip, derleme çalışmalarıyla ana dilin önemini yansıtır. Ona göre geçmiş, ana dilde sözlü kültürün korunaklı belleğinde yaşar, siyasi düzen ana dili baskılayarak onları kültürlerinden soyutlamaya yöneliktir; konuşmalarına, yazmalarına izin vermez ama dil halkın belleğinde sözlü kültürde korunur. Abutalip’e göre hâkim gücün karşısında biz varız demenin yolu da dilin sözlü ürünlerine sahip çıkmaktır.

“Çocuklar Sarı-Özek bozkırında büyüyecekler, İyice büyüdükleri zaman, hiçbir değeri olmayan berbat bir yerde yaşadıklarını söylemesinler kendilerine. Onun için bizim eski türkülerimizi de teker teker kaydediyorum. Onları kaydeden bir yazar olmasa zamanla unutulup gider ve bir daha kimse hatırlamaz. Bana göre bu türküler bize geçmişimizi anlatan belgelerdir. (...) Her türkü tek başına bir tarih sanki. Öyle içten, öyle canlı ki, insan türküyü yakanları söyleyenleri karşısında, yanı başında görürü gibi oluyor. Onlar gibi yaşamak, onların acılarına ortak olmak, onlar gibi sevmek istiyor. Daha yakından tanımak istiyor onları. O nesiller işte bu türkülerde bu türkülerle yaşamaya devam ediyorlar ” (Aytmatov, 2013, s.192-193).

Abutalip derlemelerine halk hikâyelerini de ekler. Yedigey’in Karanar’ın peşine düştüğü bozkırda, “Raymalı Aga’nın Kardeşi Adilhan’a Yalvarması” öyküsünü dinlemesi dille kurulan bağın bir göstergesidir. Abutalip’in defterinde de bulunan bu anlatıyı müfettişler eleştirirler. Dil varlığının korunması egemen güç için tehlikelidir. Abutalip’e göreyse eleştirilen bu hikâye, Bozkır Goethe’sinin şiirleridir. Kazangap’tan nakledilen hikâye nesillerin ders çıkaracağı derin bir kaynaktır. Aytmatov, Abutalip üzerinden dilin korunumuna dair görüşlerini ve halk belleğinin önemini eserinde işler.

Emine Sevgi Özdamar da benzer bir yol izleyerek sözlü kültüre yönelir. Öykü kişisi “annedili”ni ararken farkında olmadan geçmişte dinlediği hikâyeleri, dedesinin kullandığı atasözlerini hatırlar. Onun hatırladığı dil varlığı sözlü kültürle kazanılmıştır ama bilinçaltının derinliklerine itilmiştir. Işınsoy ve Özdamar’ın eserlerinde Türkçeye ve “kök”e yaklaşım konusunda ilginç görüşler bulunmaktadır. İki yazar da yeni Türkçe olarak adlandırdıkları sadeleşme eğilimindeki Türkçeyi eleştirir. Işınsoy’ya göre Türkçenin bozulması dış güçlerin hain tasarısıdır, Özdamar ise eserinde bunu dil devrimine bağlar. Bu noktada yazarların dile yaklaşımına siyasal bir bakışın hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

“Türk grubu ile hem Türkçe konuşuluyor ve Türkçe yazmaları isteniyor, tabii yeni moda Türkçe ile. Biraz zorluk çekiyorum. Deli mi bu adamlar, her sene yeni kelime icat ediyorlar deme. Ben artık, bunun niçin yapıldığını biliyorum... Derslerimiz arasında, ‘bulduğumuz faşist memleketin dilini bozmak’ diye bir bölümde var. ‘Evet böylece teori ve pratik beraberce yürütülüyor.’ ”(Işınsoy, 2015, s. 339).

Özdamar, *Annedili* öyküsünde “dedem sadece Arap alfabesini biliyordu, bense sadece Latin alfabesini, yani dedemle ben dilsiz olsaydık ve sadece yazıyla birbirimize bir şeyler anlatabilseydik, hiçbir hikâye anlatamayacaktık.” derken peşine düştüğü “dededili”ni bulmak için Almanya’da yaşayan bir Arap’tan ders almaya başlar. Öykü kişinin “dededili”nden anladığı Türkçede uzun zaman kullanılmış Arapça sözcüklerin dildeki varlığını korumasıdır. Kahraman, bu sözcüklerle bağ kurabilmek için özel ders alır; leb, duçar, mazi, medyun, yetim, intizar, ihya, ikram, hasret gibi sözcükleri bir süre “annedili”yle bağ olarak görür ancak bu durum geçicidir; öğrendiği yine kendi dili değildir. Bu öyküde Türkçeye ve Türklüğe oryantalist bir gözle bakıldığı söylenebilir. Öğretmen maddi ve manevi aşka bakışıyla mistik bir yola sapar. Oysa öykü karakteri yalnızca dilsel bir arayışın içinde değildir aslında köken ve kimlik arayışı onu dile yönlendirir. Bu arayışta karşısına çıkan İbni Abdullah ona aradığı kökü sunamaz. Karakter kendisini kelime toplayıcısı olarak tanımlarken topladığı kelimeler, bölük pörçük ve bilinçaltının çok derinlerinden gelen sözcükler olur. Yazarın Türkçe konusundaki hassasiyeti öykülerinin Almanca kaleme alınmasıyla çelişmektedir ancak kültürlenme süreçleri düşünüldüğünde doğaldır. Dededili öyküsünde yer alan “Yabancı bir dilde kelimelerin çocukluğu yoktur.” belirlemesi Özdamar’ın dile dair vurucu belirlemelerindedir. Bu ana dili tanımlamasındaki aile ayağının önemi bir kez daha ortaya çıkarır. Öykü kişisi için kimliği üzerine düşünmek ondan uzaklaştıkça daha baskın bir düşünce hâline gelir. Bu uğurda saptığı tüm yanlış yollar yoksunluğun büyüklüğünü ve arayışın zorluğunu gösterir. O dilin doğal ortamından çok uzakta kalmıştır.

Ayfer Tunç’un *Yeşil Peri Gecesi* romanı doğrudan göç konusunu işlemez ancak roman kişinin dile dair belirlemesi ilgi çekicidir. Kahramanın annesi Almanya’ya yerleşmiş ve diline kısa sürece yabancılaşmıştır.

“Katastrof mu? ne diyorsun baba sen? Annem Türkçeyi unutmuş mu? Hadi beni unuttu, seni unuttu, dilini de mi unuttu da felaket demiyor? Sen de onu tekrarlıyorsun: Katastrof!” (Tunç, 2015, s.237).

Kahraman dilin bu kadar kolay unutulmasına şaşırır çünkü dil temel bir aidiyettir. Ataol Behramoğlu, dilin doğal olduğunu, toplumsal hayatta geliştiğini söyler. Dilden kopuş, dilin konuşulduğu doğal ortamını yitirmiş olmasına bağlıdır. Yazı dili yapay değildir bizzat sosyal hayattan beslenir (Andaç, 1996:382). Özdamar’ın ve Tunç’un karakterleri bu yoksunluğu yaşar. Ana dilleri yaşam alanlarında yoktur ve onu yapay olarak yaşatamazlar. Devlet eliyle bir engellemeye maruz kalmasa da göçmenin bulunduğu ortamda konuşacak birilerini bulamaması da onda yuvasızlık hissi yaratabilir. Feridun Andaç’ın Demir Özlü’yle yaptığı röportajda Özlü:

“Kendi dilini konuşamamak çok derin psikolojik sıkıntılar yaratıyor. Sanıyorum ki 1984 veya 85’te, bir psikoloğa gitmişim; dört beş seans görüşmüştük. Tek öğütlediği şey, kendi dilini konuşmam oldu. Derin bir sıkıntı, katlanma ve düğümleme yaratıyor insanda. Oradaki bazı Türk arkadaşlarla kendi dilimi konuşabiliyordum ama buradaki kadar değil. En çok rahat ettiğim zamanlar Türkçe okumaya daldığım zamanlardı” (Andaç, 1996, s.361) der.

Öte yandan Demir Özlü sürgünde olduğu dönemde düşünülenin aksine dili unutmadığını dil bilinci kazandığını söyler (Andaç, 1996, s.359). Demir Özlü gibi yazın dünyasının tanınmış isimlerinden, kendini yazıyla ifade eden bir birey dahi ana dili yoksunluğu yaşarken ana dili evinden uzak kalanların psikolojik sıkıntılar yaşaması doğaldır ve bu yansımalara kurgu karakterlerde izlenir. Refik Halit Karay’ın *Eskici* öyküsündeki Hasan, “dilsiz kalma” travmasını çocukluğunda yaşar. Annesi ölen Hasan, adının Hassen olarak anılacağı Arabistan’a halasının yanına yollarır. Büyük mekânsal değişiklik daha büyük bir acıyı; konuşmamayı getirir. Varoluşunu reddeden Hasan’ı yaşama döndüren ana dili olacaktır.

“Bir aralık nerede ve kimlerle olduğunu keyfinden unuttu, dalgınlığından, ana diliyle sordu:

—Çiviler ağzına batmaz mı senin?

Eskici başını hayretle işinden kaldırdı. Uzun uzun Hasan'ın yüzüne taktı:

—Türk çocuğu musun be?

—İstanbul'dan geldim.

—Ben de o taraflardan... İzmit'ten!..

Eskicide saç sakal dağınık, göğüs bağı açık, pantolonu dizlerinden yamalı, dişleri eksik ve suratı san, sapsarıydı; gözlerinin akma kadar sarıydı. Türkçe bildiği ve İstanbul taraflarından geldiği için Hasan, şimdi, onun sade işine değil, yüzüne de dikkatle bakmıştı.

Dişsizlikten peltek çıkan bir sesle sordu:

—Ne diye düştün bu cehennem ortasına sen?

(..)Asıl konuşan Hasan'dı, altı aydan beri susan Hasan... Durmadan, dinlenmeden, nefes almadan, yanakları sevincinden pembe pembe, dudakları titreyerek taze, gevrek", billur sesiyle biteviye konuşuyordu. Aklına ne gelirse söylüyordu. Eskici, hem çalışıyor hem de ara sıra: «Ha! Ya? Öyle mi?» gibi dinlediğini bildiren sözlerle onu söyletiyordu; artık erişemeyeceği yurdunun bir deresini, bir rüzgârını, bir türküsünü dinliyormuş gibi, hem zevkli, hem yaşlı dinliyordu; geçmiş günleri, kaybettiği yerleri düşünerek benliği sarsıla sarsıla dinliyordu (Karay, 1980, 12).

Eskici'de öykü kişilerini bağlayan yaşadıkları duygu birliğidir. Köksüzlük ve yabancılık hissi onları yakınlaştırır. Bu cehennem yalnızca Arabistan'ın sıcaklığı değildir, ana dili cennetinden kopmuş bu iki göçmenin yoksunluğudur. Hasan, öykünün sonunda bir daha Türkçe konuşacak adam bulamayacağına yeniden Hassen oluşuna ağlamaktadır. Yazarın *İstanbul* öyküsünde de bir hayat kadını ile bir sürgün, İstanbul ve dil özleminde birleşir. İki de konuşacak adam bulamamaktan boğulur (Karay, 1980, s.73). Kendisi de bir sürgün olan Karay, dilini kullanamamanın acısını öykülerine yansıtır. Olumlu bir açıdan yaklaşıldığında ise sürgünün Karay'ı beslediği söylenebilir. Arap coğrafyası olağanca rengiyle Karay'ın öykülerini zenginleştirir, okuyucuya yepyeni bir evren sunar, dil gurbeti temasının en iyi örneklerini verir.

Eskici öyküsündeki Hasan ile Haldun Taner'in *Şeytan Tüyü* öyküsündeki Hidayet'in zorunlu dil karşısında takındıkları tavır ortaktır. Hasan, Arapça; Hidayet, Almanca konuşmak istemez. *Şeytan Tüyü* öyküsünde Almanya'ya çalışmaya giden Hidayet ne Almanlara ne Almancaya alışmıştır. Uyumlanma sorunu yaşar.

"Ben bunların dilini neden öğreneyim." deyon. "Onlar benim dilimi öğrensin." deyon. Laf gıtlığında asmalar budayım. Alamanın ne zoru ki senin dilini öğrenecek. Al kafanı iki avucunun ortasına da düşün bir galem. Yaprah kurdu neden yeşildir? Yaprağın rengini alıp göze batmamak için, aykırı düşüp yakalanmamak için. Madem buraya geldin, hırlaşmaya deel, uyuşmaya bakacaksın. Alaman seni buraya balmumlu davetiye ilen mi çağırıyor?" (Taner, 1994, s.90-91).

Evinden ve kökünden ayrılan bu iki genç, üvey evlat bilinciyle kendi dillerine /annelerine sarılırlar. Hidayet'in amcasının oğlu ise dil yoksunluğunu hissetmez. Ona göre Hidayet amcasının ne olduğunu unutmaktadır. Hidayet'in yaşadığı değersizlik hissi ona yüklenen vasıflarla da ilgilidir. Hidayet özünde ve evinde daha canlı ve etkindir. Ana dili onu var eder. Fiziksel yurtsuzluk dilsel yurtsuzluğu da beraberinde getirir. Onu silikleştiren yeni konumudur. Dilsel kimlikleri ve onları üstlenme biçimleri farklılık gösterir.

Koca Ren'de Türk işçilerin Almanya'daki uzun soluklu varlığının bir bölümüne ayna tutulur. İşçiler veli toplantısına iki dilli bir davetiyeye çağrılmalarına rağmen toplantı Almanca olduğu için katılımı istekli değildir üstelik toplantıda çeviri de yapılmaktadır. Cami vaazları Türkçe olduğundan oraya daha büyük bir istekle giderler. Öte yandan dil eğitimi almış öğrencilerin bir kısmı ebeveynlerine göre daha rahattır. Yakup Çoştı, makalesinde göçmenlerin kimlik arayışında ilk kültürlenmenin ana vatanda oluşunun uyum ve kabul süreçlerini etkilediğini, bu nitelikteki göçmenlerin baskın kabulünün Türklük olduğunu belirtir. Dış ülkelerde geçirilen zaman ve iletişim yoğunluğu bu algıyı etkiler (Çoştı, 2016). Romanın ana karakterlerinden Adem hem kültürel hem de dilsel olarak kendini yurtsuz hissetmekte ve Anadolu'da geçirdiği zamanlara özlem duymaktadır. Okul hayatına, Almancaya ve Almanlara karşı tepkilidir. O yeni dil ve kültür evrenine uyum sağlayacak kadar zaman geçirememiştir. Babası kendini Almanca ifade edebilmektedir yine de Almancayı daha yavaş konuşmasını istediği için okul müdüründen tepki görür. Roman baştan sona bir kültürel uyum ve uyumsuzluk sürecinin işlenişidir. Ana dili roman boyunca kimlikle kurulan bağın yansıması olarak ele alınır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Şeytan Tüyü'nde Hidayet'in, *Koca Ren*'de Adem'in, *Gün Olur Asra Bedel*'de Yedigey'in, *Eskici*'de Hasan'ın yaşadıkları dilsel ve kültürel olarak yeni bir varoluş sancısı yaşayanların anlatısıdır. Bu yeni durum, psikolojik ve sosyolojik travmalara sebep olur. Bu yaralar her an yeni bir acıyı ya da umudur doğurur. Göçmen ya da sürgünler bu yaraları anlatarak kendi dilleriyle "var" olmaya çalışırlar. Sürgünler ya da ister gönüllü ister zorunlu göçmenler başkasının belirlediği sınırlarda yaşamaya zorunludur. Dış bir bakışla olumsuz algılanan bu durum olumluya çevrilebilir, süreç yazara ve okuyucuya bir kaynak sunabilir. Kısıtlanma, eksiklik, yoksunluk, zorunluluk, madunluk bambaşka üretimlere olanak verir. Sebep ne olursa olsun "Dışta olma" bireyi yeni bir yaratıma zorlar. Kısıtlanmış bir yazar diliyle ses verir. Hissettiği eksiklikle ya ana dili bilincini tamamlar ya da ana dili bağını tamamen koparır. İncelenen roman ve öykülerde iki yönelimin de izleri görülür. Romanların temalarına bakıldığında baskı ortamlarını anlatan *Gün Olur Asra Bedel*, *Çiçekler Büyür* ve *Korkunç Yıllar* gibi romanlarda ana dilin korunumunun öneminin ve ana dili bilincinin milliyetçi bir çizgide ortaya çıktığı görülür. Sosyal hayatın getirdiği zorunluluk nedeniyle dilden uzaklaşmanın anlatıldığı *Annedili*, *Eskici*, *İstanbul*, *Koca Ren*, *Şeytan Tüyü*, *Yeşil Peri Gecesi* gibi eserlerde bu yapı değişir. Eserlerde karakterler ana dillerini doğal ortamlarından koştukları için kaybederler, bunun farkına varma ve arayış süreçleri birbirlerinden farklı olsa da ortak oldukları nokta arayışın kendisidir. Şu hâlde ana dili; öykü ve roman karakterlerinin yuvası, yaşatılmak istenen bir öge, gerçek duyguların aktarım aracıdır. Tüm "dışta" kalanların kendini ait hissettiği mekân, var olduğu evi ana dilidir ve ana dili kimliğin ayrılmaz bir parçasıdır.

KAYNAKÇA

Andaç, F. (1996). *Sürgün Edebiyatı, Edebiyatın Sürgünleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aytmatov, C. (2013). *Gün Olur Asra Bedel*. İstanbul: Ötügen.

Baykurt, F. (2008). *Koca Ren*. İstanbul: Literatür.

Çoştı, Y. (2016). Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 533-546.

- Dağcı, C. (2015). *Korkunç Yıllar*. İstanbul: Ötüken.
- Karay, R. H. (1980). *Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Işunsu, E. (2015). *Çiçekler Büyür*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İpek, B. (2015). Bireyde Dil Bilinci. *Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 33-44.
- Maalouf, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler*. İstanbul: YKY.
- Özdamar, E. S. (2013). *Annedili*. (Çev: Fikret Doğan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saka, N. (2018). Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı), 1875-1888.
- Taner, H. (1994). *Yalıda Sabah*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunç, A. (2015). *Yeşil Peri Gecesi*. İstanbul: Can Yayınları.